

Irányzatok, tanulságok*

3.2. A sztálini cikkek hatása. Húsz évvel az emlékezetes cikkek megjelenése után is nyugodt lélekkel megállapítható, hogy nyelvészeink egyhangú lelkesedéssel fogadták a marrizmus elméleti tételeit megdöntő, tudománypolitikai egyeduralmát bíráló, „magas helyről” származó sorokat. A meleg fogadtatást nem a szuperlatívuszokkal teletűzdelt nyilatkozatok bizonyítják — mert ilyenek is voltak bőven, de azok a kor divatjának a számájára irandók —, hanem az elsöprő többségnek az az egykori őszinte meggyőződése, hogy a sztálini cikkek alkalmasak arra, hogy kizökkentsék a nyelvtudományt a kátyúból, mivel fejlődésének legfőbb akadályát, az áltudományosnak minősült új tanítást elsöpörték az útból. Valóban, két évtized távlatából sem lehet letagadni a merev doktrinérsséggel, szemellenzős egysíkúsággal szemben meghirdetett sztálini formula lelkesítő hatását — amely a számtalan ünnepi és hétköznapi ülészak transzparenszeinek mindenkori jelszava lett —, miszerint „semmiféle tudomány sem fejlődhet és érhet el sikereket a vélemények harca, a kritika szabadsága nélkül”. (A szovjet nyelvtudomány kérdései [Marr-vita]. Budapest, 1950. 245.) A meghirdetett elvi-elméleti polémia szabadsága — amennyiben ez megvalósult volna — valóban igazi letéteményese, elvitathatatlan záloga lehetett volna a tudományos élet szabad fejlődésének, így előmozdíthatta volna a nyelvtudomány egyenes vonalú fejlődését is.²²

A vélemények konfrontációja, az elvek, elméletek szabad mérkőzése — ami a tudományos kutatómunka eredményességének elengedhetetlen feltétele — nem következett be a sztálini cikkek utáni időben. A cikkek egyes megállapításai, azok polemikus verete nem termékenyítette meg a kutatómunkát. Az önálló búvárlást az idézetek és hivatkozások garmadája helyettesítette. Megkezdődött és igen gyorsan nagy méreteket öltött az úgynevezett interpretációs irodalom, a „citológia”. Jellemző tünete ennek a magyarázóirodalomnak, hogy egy sztálini zárójeles megjegyzésre egész nyelvtanfelosztási elméletet igyekeztek felépíteni. SULÁN B. nyelvtanfelosztási kísérletéről van szó, amit két népes akadémiai ülésen (1953. április, 1953. szeptember) vitattak meg. (A beszámolót l. MNy 50: 1—17.)

Akár mennyire fontosak voltak is abban a korban a nyelv felépítmény- és osztályjellegéről elhangzott bíráló megjegyzések, ezek a nyelvnek csak

* Az első közleményt l. NyK. LXXII, 11—30.

²² Ma már jól tudjuk, hogy a meghirdetett szabad, polemikus légkör nem honosodott meg, azt is tudjuk, hogy miért nem honosodhatott meg.

egyik aspektusát érintették. Akármennyire igaz és régóta ismert igazságokat tartalmaznak is azok a sorok, amelyek „a nyelv jellemző ismertetőjelei”-ről szóltak (Marr-vita, 237—44), mindezek együttvéve sem merítették ki a nyelvi struktúra bonyolultságából fakadóan a legfőbb jellemző vonásoknak még csak a tézisszerű felvetését sem. Hogy csak egy — a modern nyelvészetben nem elhanyagolható — vonást említsek, a nyelv rendszerűségének még csak a gondolata sem merült fel ezekben a cikkekben. A nyelv és a gondolkodás viszonyáról szó esett bennük, az e téren vázolt sztálini gondolatokat azonban szintén többet idézték, fontosságát aláhúzták, de ezeken túlmenően a konkrét kutatómunka területén hosszú ideig nem történt jóformán semmi — legalábbis a hazai nyelvészeti irodalom tükrében nem. Ami kevés publikáció e téren nálunk napvilágot látott, az nem nyelvészek tollából született.²³

De ha már a példalózásnál tartunk, érdemes még két mozzanatra felhívni a figyelmet. Mind a kettő napjaink nyelvtudományának is fontos problémája. Az egyik a szemantika, a másik a formalizmus sztálini értékelése.

SZTÁLIN — feltett kérdésre — a szemantikáról így nyilatkozott: „A szemantika (szemasziológia) a nyelvtudomány egyik fontos része. A szavak és kifejezések értelmi oldalának komoly jelentősége van a nyelv tanulmányozása terén. Ezért a szemantikának (szemasziológiának) biztosítani kell a nyelvtudományban az őt megillető helyet” (i. m. 296). SZTÁLIN e helyen a szemantika szerepének túlértékelésétől, a vele való visszaéléstől óv csupán. Közismert dolog, hogy a hazai modern szemantikai kutatások csak pár éve folynak rendszeresen. A késés oka szintén ismert: a burzsoá szemantika fürdővizével együtt a nyelvtudomány egyik kedves gyereke is kiöntődött!

A formalizmusra vonatkozó kérdés így hangzott: „Sok nyelvész a szovjet nyelvtudományban észlelhető pangás egyik okának a formalizmust tartja . . . mi a formalizmus a nyelvtudományban és hogyan lehet leküzdeni?” (I. m. 299.) A válasz: „Marr és »tanítványai« formalizmussal vádolnak minden nyelvészt, aki nem fogadja el Marr »új tanát«. Ez természetesen komolytalanság és sületlenség. [Bek.] Marr a nyelvtant üres »formaságnak«, azokat az embereket pedig, akik a nyelvtani szerkezetet a nyelv alapjának tartották, formalistáknak tekintette. Ez már merő ostobaság. [Bek.] Azt gondolom, hogy az »új tan« szerzői azért fundálták ki a »formalizmust«, hogy megkönnyítsék harcukat ellenfeleik ellen a nyelvtudományban” (uo.; az én kiemelésem: K. F.).

Ha a nyelvtannak mint „a szavak ragozásának és a szófűzés szabályai gyűjteményének” (i. m. 239) az a megkülönböztető vonása, hogy „megadja a szavak ragozásának szabályait, amikor is nem konkrét szavakat, hanem általában szavakat minden konk-

²³ Önmaga helyett beszél az a tény például, hogy az 1949 őszén létrehozott Nyelvtudományi Intézet „profilját” megadó Szervezeti Szabályzat első helyén áll „A marxizmus—leninizmus alapján a nyelvtudomány elméleti, elvi módszertani kérdéseivel való foglalkozás”, ugyanakkor „Az Intézet kutatásainak fő irányá”-ban „az általános nyelvészeti kutatások folytatása” az utolsó helyre került (KIRÁLY P., A Nyelvtudományi Intézet húsz éve — Kézirat. 1969. 15). A nyelv és a gondolkodás mint kutató téma csak 1953-ban került be pótlólag az Intézet munkatervébe (i. h. 13), és csak 1970-ben [!] jelenik meg az Általános Nyelvészeti Tanulmányoknak az a kötete, amelyik ezzel a problémakörrel foglalkozik.

r é t s á g n é l k ü l t a r t s z e m e l ő t t ; m e g a d j a a m o n d a t s z e r k e s z t é s s z a b á l y a i t , a m i k o r i s n e m v a l a m e l y k o n k r é t m o n d a t o t t a r t s z e m e l ő t t . . . h a n e m á l t a l á b a n b á r m i l y e n m o n d a t o t , f ü g g e t l e n ü l e n n e k v a g y a n n a k a m o n d a t n a k k o n k r é t f o r m á j á t ó l ” (u o . ; a z é n k i e m e l é s e m : K . F .) , e g é s z e n m á s m e g v i l á g í t á s b a k e r ü l a n y e l v t a n i f o r m a , d e á l t a l á b a n a f o r m a l i z m u s k é r d é s k o m p l e x u m a i s . H a a z ú j t a n í t á s s z e r z ő i a z é r t a k a r t á k k í t ú z n i a f o r m a l i z m u s ö r d ö g é t a n y e l v t u d o m á n y b ó l , h o g y m e g k ö n n y í t s é k h a r c u k a t m i n d e n f é l e e l m é l e t i e l l e n f e l e i k k e l — t e h á t a h a z a i é s k ü l f ö l d i e l l e n f e l e k k e l — s z e m b e n i s , a z o n n a l k o n k r é t j e l e n t é s t k a p a „ f o r m a l i z m u s e l l e n i h a r c ” b í r á l a t a .

Úgy tűnik tehát, hogy SZTÁLIN sokkal toleránsabb volt mind a szemantikai kutatások, mind a nyelvtani forma, a nyelvtani szabályok tudományos kutatásának a megítélésében, mint az a magyarországi „lelkes fogadtatás” rezonanciájából megállapítható.

Mi megmaradtunk a modern nyelvészet SZTÁLIN előtti értékelésénél, mi továbbra is úgy gondoltuk, hogy „de Saussure és a strukturalisták elméletei csak regressziót tartalmaznak”, változatlanul meg voltunk arról győződve, hogy a marxista-leninista nyelvtudomány feladata „a polgári tudomány minden állításának határozott visszautasítása”, hogy „a nyelvtudományt teljesen új alapokra kell helyezni, mivel a marxista nyelvtudomány „élesen szakított a külföldi nyelvészettel”. Mi csak azt jegyeztük meg a sztálini írásokból, hogy „az összehasonlító-történelmi módszer, komoly hiányai ellenére, még mindig [!] jobb, mint Marr valóban idealista négyelemes analízise” (i. m. 247), mert ez az értékítélet felelt meg nyelvészeti iskolázottságunknak, éppen ezért lelkesen üdvözöltük a sztálini feladatmeghatározást, ami szerint „a nyelvészet fő feladata a nyelvfejlődés belső törvényeinek tanulmányozása” (i. m. 244). Mi ezt idéztük, mint „a marxizmus elméleti irodalmának igazgyöngyét” (NyK 52: 275), mint „márványba kívánczó megállapítások”-at (i. h. 278), mivel ez aranyfedezet lett „a múlt sínei”-nek rehabilitálására, mert csak ezeken juthatunk el az igazi tudományhoz.²⁴

Ha igaz az a fentebb már idézett megállapítás, hogy „Sztálin ismeretes nyelvészeti írásai . . . kivégezték a marrizmust”, akkor legalább olyan mértékben igaz az is, hogy azok közel egy évtizedre visszavetették az általános nyelvészet hazai fejlődését. A sztálini cikkek „nem mutattak a jövőbe, inkább megszilárdították — nálunk is — a hagyományos nyelvészet féltékeny uralmát” (ÁNyH. 19), ugyanúgy, mint a Szovjetunióban. „A szovjet nyelvészet az 1950-ben lezajlott nyelvészeti vita után elvetette N. J. Marr elméletét, de ez nemegyszer azzal járt együtt, hogy nyíltan visszatértek a XIX. század vége és XX. század eleje komparatistáinak elméleti nézeteihez, és kritika nélkül elfogadták őket. Az alapjában véve helyes

²⁴ „Aligha tévedünk, ha azt olvassuk ki Sztálinból, hogy a múlt robbantása nem okvetlenül a jövőt építi a tudományban sem [mindenféle forradalmi változás, „robbanás” tagadása?!], és hogy a múlt »sínei« megfelelő váltók és kitérők beiktatásával jó úton vezethetnek az igazi tudomány felé” (MNy 46: 195). Olyannyira ezek a sínek minősültek a mennyországba vezető egyedüli helyes útnak, hogy még 1956-ban is — a leíró nyelvtan vitás kérdéseivel foglalkozó tanácskozás elnöki zárszavából — a leíró szemantika lehetősége kétségesnek vagy legalábbis problematikusnak tűnt: „Nagyon érdekel, hogy a jelentéstannal mire lehet jutni leíró szempontból” (I. OK. 9: 381).

harc a tudományos hagyaték nihilista kezelése ellen, mely N. J. Marr követőire jellemző volt, sok esetben oda vezetett, hogy alaptalanul kanonizálták a XIX. század végi, különösen hazai tudósoknak nemcsak általános nézeteit, hanem még konkrét tudósoknak nemcsak általános nézeteit, hanem még konkrét történeti tételait is” — olvasható az egyik szovjet vitaanyagban. (A nyelvtudomány elméleti kérdései. I. OK. 16: 361.) Korántsem az következett be a szovjet nyelvtudománynak a cikkek utáni átalakulásában, amire ZSIRAINAK 1950-es értékelése alapján következtetni lehetett. ZSIRAI akkor — többek között — ezt mondta: „Sztálin a Marr-iskola hibájából zsákutcába jutott szovjet nyelvtudomány helyzetének kritikai vizsgálata során, főleg az általános nyelvtudomány alapvető elméleti kérdéseit: a nyelv lényegére, eredetére, fejlődésére, társadalmi funkciójára vonatkozó tantételeket fogta vallatóra és rostálta meg a dialektikus materializmus tisztító tüzeiben” (I. OK. 1: 41; az én kiemelésem: K. F.). A „XIX. század végi általános nyelvelméleti nézetek és egyes kutatók akkori konkrét történeti nézeteinek” a felélesztése nem volt alkalmas talaj a Szovjetunióban sem az általános nyelvelméleti kérdések újrafogalmazására, és ennek alapján történő továbbfejlesztésére (I. I. OK. 16: 361).

A „Sztálin teremtette fordulat” nem termékenyítette meg a hazai nyelvtudományi gondolkodást, nem mélyítette el a nyelv nagy, átfogó kérdéseivel való foglalkozást, nem szilárdította meg a marxista nyelvtudomány hadállásait, mivel hatásában a régebbi nyelvmagyarozási elvek és módszerek (historizmus — komparativizmus — pozitívizmus) számára nyitott zöld utat mind a kutató-, mind pedig az oktatómunkában. „Mi, nyelvészek SZTÁLIN fejtegetéseinek tanulmányozása után, sőt éppen ennek következtében fontosnak tartjuk a történeti nyelvtudománynak nem halmozását (FOGARASI), hanem súlyos mértékben való érvényesítését, mégpedig nemcsak a tudományos vizsgálgatás rezervációiban, hanem a felső, közép, sőt valamennyire az alsó oktatás területén is” — hangoztatta PAIS D. „Mit tettünk és mit tegyünk a nyelvtudomány ügyében a Sztálin teremtette fordulat után?” című programadó előadásában, amely az Akadémia I. és II. osztályának együttes ülésén hangzott el egy évvel a sztálini írások megjelenése után, 1951. június 29-én (AkÉrt. 58: 374–83; i. h. 377).

A Sztálin teremtette fordulat lényege tehát a nyelvtudományi „ancien régime” restaurálása, s így nem vezethetett a magyar nyelvtudomány megújulására. Hogy ez a fordulat a magyar nyelvtudomány szemléletében, módszereiben, tematikájában mit jelentett, milyen eredményeket mutatott fel a Sztálin felvetette általános nyelvészeti kérdések kidolgozásában, arról egyértelműen vallanak SÜLÁN BÉLÁNAK PAIS D. „A magyar nyelvtudomány időszerű kérdései” című előadásához kapcsolódó hozzászólásából az idevágó részek: „Sztálin elvtársnak a nyelv fogalmáról, a nyelv és a gondolkodás kapcsolatáról, a nyelv hatalmas társadalmi szerepéről szóló tanítása nem vezethetett nyelvtudományunk megújulására, az idealista, burzsoá befolyások leleplezésére és felszámolására, az általános nyelvészeti kérdések iránti érdeklődés felkeltésére és fokozására és a kérdéseknek a marxizmus — leninizmus alapján való tanulmányozásának kifejlesztésére” (I. OK. 4: 82). Ez így igaz! A marrizmus idealizmusának sztálini bírálatából kisarjadt új helyzet, a historizmus „félétekeny uralmá”-nak visszaállítása folytán a történeti nyelvészet legfőbb ideológiai gyengeségének, idealizmusának a talajáról nehezen is lehetett volna

az idealista nyelvelméletek ellen eredményesen küzdeni. Nem lehet érdemben bepanaszolni az ördögöt a saját öreganyjánál!

A hazai nyelvtudomány gyakorlatában, sajnos, nem „vált élő valósággá az a jelszó, hogy minden tudomány, így a nyelvtudomány is, csak a történelmi materializmus alapján állva s a materialista dialektika módszerét alkalmazva ismerheti fel vizsgálata tárgyával kapcsolatban a teljes igazságot” — amint ezt az Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának vezetősége 1952. július 14-én tartott ülésén hozott határozata magabiztosan állította (AkÉrt. 59: 231).

Molnár E. „remarrizálási” kísérlete²⁵ és az ezzel kapcsolatban kialakult polémia (NytudÉrt. 5) még inkább tömörítette a hazai nyelvészeket a historizmus—komparatizmus és a pozitívizmus talaján.

Ez a talaj nem volt alkalmas arra, hogy belőle a nyelv legátfogóbb, elvi—elméleti kérdései iránt az érdeklődést táplálja. Mert akármennyire igaz is az a megállapítás, miszerint a pozitívizmus „meggátolta, hogy az idealista áramlatok, no meg a hazai turanisták egyetemeinken sikereket érjenek el... a felszabadulás után a marrizmus próbálkozásainak [passzív] visszautasításához adott erőt” (ÁNyStNjy. 13), ez csak féligazság! Az igazság másik fele az a sajnálatos tény, hogy az ezen a platformon álló „nyelvészeinkben, régiekben s újabbakban egyaránt, nem volt meg az elméleti kérdések iránti érdeklődés, legalábbis nem abban a mértékben, hogy alapvető művek megírására vállalkozhattak volna” (Nyr. 74: 330). A nyelvészeti gyakorlatot irányító, nézőpontját, magyarázó elvét megszabó elmélet sajátos „magyarázása” az a mód, amely az elmélet hiányát a gyakorlattal kívánja helyettesíteni: „a helyes és hasznos elmélet alapjaiban a gyakorlatban van, de mindenestre a gyakorlaté r t van” (I. OK. 3: 19). A mondat második felével minden fenntartás nélkül egyet lehet — és kell is — érteni, az elsővel annál kevésbé. Az általános elméleti kérdésekkel való intenzív foglalkozást nem pótolhatja az általános etimologizálás, akármennyire is elismerjük jelentőségét! Az a megállapítás tehát, amely szerint „Nem túlzunk, ha azt mondjuk, az etimológia mindenben benne van, de viszont a z etimológiában is minden benne van” (i. h. 31; az én kiemelésem: K. F.), erősen vitatható túlzásnak tekintendő.

Nem véletlen jelenség tehát, hogy az Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának vezetőségét sem elégítette ki ez a gyakorlat, és 1952. július 14-i ülésének határozatában felhívta a figyelmet az elvi—elméleti kérdések vizsgálatának a fontosságára, de nem kielégítő voltára is. „A nyelvtudósokban nőtt az érdeklődés és fogékonyság az elméleti kérdések, az általános nyelvészeti tanulságok bűvárlata iránt. Kár, hogy a szélesebbkörű nyilvánosság előtt — például nyomtatásban — ennek egyelőre nem mutatkoznak megfelelő nyomai” (AkÉrt. 59: 231). A II. Országos Magyar Nyelvész-kongresszus (1952. november 14—16.) határozatai sem elégedettek a hazai általános nyelvészet helyzetével: „Meg kell állapítanunk azt is, hogy nyelvtudományunknak még mindig egyik fő fogyatékos s a g a az elméleti kérdések és általában az általános nyelvészet elhanyagolása” (I. OK. 4: 533; az én kiemelésem: K. F.). A III.

²⁵ MOLNÁR E, Sztálin nyelvtudományi cikkei és a történettudomány (TársSzemle 1951. 2. sz.), majd az I. OK. 1: 53—66-ban közölt vitacikkek és A magyar nép őstörténete. Budapest, 1953.

Országos Magyar Nyelvészkongresszus (1954. november 11–13.) foglalkozott első ízben — súlyának megfelelően — a hazai általános nyelvészet problematikájával. A referátumot tartó TAMÁS L. idézi a II. kongresszus határozatának idevágó, elmarasztaló megállapítását, majd így folytatja: „nem kétséges, hogy előző kongresszusunknak ez a megállapítása lényegében megmarad igaznak mind a múltra, mind pedig a jelenre nézve” (ÁNyStNyj. 9), sőt ezt is hozzáfűzi: „még mindig nem látjuk tisztán, hogy mi a marxista nyelvtudomány” (uo.). Az Akadémia 1954. évi közgyűlésén a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály beszámolója — a nyelvészeti kutatások általános nyelvészeti megalapozottságának hiányáról szól, és azt az általános nyelvtudomány elmaradottságából vezeti le: „Általános nyelvészeti érdeklődésnek csak kevés kutató adta tanújelét” (I. OK. 6: 6), továbbá: „Nyelvészeti tanulmányaink általános nyelvészeti megalapozottságának hiánya általános nyelvtudományunk elmaradottságából önként adódik” (i. h. 13).

Ilyen és ehhez hasonló elmarasztalások — egészen az ötvenes évek végéig — a legkülönbözőbb fórumokon elhangzottak. Ez alól az Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya 1955-ös akadémiai közgyűlési beszámolójának idevágó része kivétel: „Bárczi G. elvtárs e munkája [Bevezetés a nyelvtudományba. Budapest, 1953, 1955²] világos cáfolata annak a még mindig hallható panasznak, hogy a magyar nyelvészek elhanyagolják az általános kérdések, az elvi szempontok tárgyalását” (I. OK. 7: 197). TAMÁS L. a beszámoló vitáján túl szépnek minősítette ezt az értékelést. Szerinte „ez a kép így feltétlenül hamis” (i. h. 214). Hozzászólása további részében érzékelhető ideológiai színvonalkülönbséget állapított meg a nyelvészek és az irodalomárok között, az utóbbiak javára,²⁶ és hangsúlyozta, ha a beszámoló értékelését elfogadnánk, akkor „olyan önelégültségbe ringatnók magunkat, amely inkább fékje a haladásnak, mint előre lendítője” (uo.). TAMÁS őszinte kritikája nem talált megfelelő visszhangra ezen a vitán. PAIS D. — a maga módján — így reagált TAMÁS bírálatára: „Az ő [Tamás] hozzászólását különösen mint személyes önkritikát tartom igen sikerültnek. Kár, hogy hozzászóló kollégám ezt a mozzanatot elfelejtette kidomborítani” (i. h. 221). Ez a, nem minden személyeskedéstől és gúnytól mentes „oldalvágás” természetesen mit sem változtatott a tényeken. Csak egy évvel később, az Osztály beszámolójában tették ezt szóvá, „ad hominem argumentálás”-nak és „elvi hibá”-nak minősítve Pais „polémiaját” TAMÁSSAL (I. OK. 9: 262). BÁRCZI G. vitatkozik ugyan az 1956-os osztálybeszámoló általános nyelvészetünket elmarasztaló megállapításával. „Az általános nyelvészeti fejtegetéseket sokszor éppen a legjellegzetesebb nyelvtörténeti vagy szinkron [!] tárgyú tanulmányok tartalmaznak [!]” (i. h. 268), bár azt ő is elismeri, hogy „várható lett volna nagyobb szintézis, amely határozottabban és részletesebben szembenézne azzal a kérdéssel, hogy miben áll tehát a marxista nyelvtudomány” (uo.).

3.3. A hazai nyelvtudomány válsága. Az SzKP XX. kongresszusa dokumentumainak megismerése, az elméletellenes dogmatizmus

²⁶ Ezt a véleményét már 1954-ben, a III. nyelvészkongresszuson tartott referátumában is kifejtette: „Úgy vélem, a filozófiai alap elsajátítása és ennek tudományos gyakorlatunkban való alkotó alkalmazása terén természettudásaink, történéseink, irodalmáraink, filozófusaink előbbre jutottak, mint mi [,] nyelvészek [,] s ez nem utolsó sorban annak tulajdonítható, hogy az elméleti kérdéseket viszonylag kevésbé hanyagolták el” (ÁNyStNyj. 14).

napfényre kerülése és az elkövetett politikai hibák feltárása súlyos megrázkódtatásokkal járt hazánk társadalmi, politikai, de tudományos élete szempontjából is. Ez a folyamat különösen érzékenyen érintette a magyar nyelvtudományt: az örök elméleti igazságnak deklarált sztálini nyelvtudományi tézisek egyik pillanatról a másikra saját fonákjukra fordultak, a szuperlatívuszokat máról holnapra a teljes tagadás megbélyegző „sztálinizmus”-a, könyörtelen anatómája váltotta fel. Amire még tegnap esküdtek, azt ma teljes mértékben elvetették.

A kialakult helyzetben nem az volt a lényeges, hogy mi helytálló és mi elvetendő a sztálini tézisekből, hanem az a sommás értékelés, ahogyan a „sztálinizmus”, a személyi kultusz korszakának elméleti-ideológiai állapotát „magyarázták”, és ami még sokkal súlyosabb, ezt a „magyarázatot” szovjet tudományra s ezen belül főleg a marxista—leninista nyelvtudomány egészére kiterjesztették. Az ellenforradalmi események felszított légkörében, az ideológiai és politikai hisztéria folytán olyan helyzet állt elő, hogy mindazok, akik korábban — helyesen vagy helytelenül — a marxista—leninista nyelvelmélet meghonosításáért küzdöttek, az értékítéletek hirtelen metamorfózisa következtében persona non grata-vá váltak, akiknek „tetteikért” felelniök kellett, egyiküket-másikukat időlegesen el is távolították munkahelyéről.

Mindez rendkívül súlyos következményekkel járt! Az ellenforradalom fegyveres leverése után bekövetkezett gyors politikai konszolidáció ellenére az „agyak konszolidálása”, az elméleti zűrzavar felszámolása még jóideig váratott magára! Különösen vonatkozott ez a társadalomtudományokra, ezen belül is főleg a nyelvtudományra!

Az az elbizonytalanodási folyamat, amelynek első nyomai már az Akadémia 1954-es közgyűlésén, a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály beszámolójában is tükröződött,²⁷ az ellenforradalom alatti és utáni időszak magyar nyelvtudományának teljes ideológiai dezorientálódásává fokozódott! A marxizmus nyelvtudományi meghonosítására vonatkozó erőfeszítések és fiaskók, a „polarizált citatológiai” megrendítették nyelvészeink többségének bizalmát az elvi-elméleti munka eredményességét és — mondjuk ki nyíltan! — a marxista nyelvtudományt illetően is! A látványos — és nem minden elvi megrázkódtatástól mentes — éles fordulatok, az idézetek és ellenidézetek pörölycsapásai valóban nem kedveztek az elméleti munka meghonosításának és elterjedésének. Ez is hozzátartozik az igazsághoz! A teljes igazság viszont az, hogy helytelenül értelmetűk a marxizmusnak a nyelvtudományban való alkalmazását! Azt hittük, hogy a klasszikusok egyes, a nyelvre vonatkozó megállapításainak idézgetésével, azok interpretálásával eleget tettünk az idevágó követelményeknek. Hányszor deklaráltuk az alkotó marxizmus követelményét, ugyanakkor hányszor merevítettünk dogmává

²⁷ „A nyelvtudomány területén nem eléggé tisztázott a marxista nyelvtudomány fogalma. Egyes megnyilatkozások egyoldalúságukkal sajnálatos módon inkább növelik a bizonytalanságot, semmint hozzájárulnának a kérdés tisztázásához” (I. OK. 6: 9–10). Az 1956-os beszámoló viszont már a polgári irányzatok fokozódó térhódítását, „az idézések helycseréjét” teszi szóvá: „... még mindig nem egyértelmű a személyi kultusz, a dogmatizmus elleni küzdelem módja... a kiszorított sztálini idézetek helyét más idézetek foglalják el, a Sztálin-idézetek megfellebbezhetetlenségével, vagy eltűnnek a marxizmus klasszikusainak nevei [,] s helyüket szerény következetességgel a polgári tudomány nevei töltik be” (I. OK. 9: 246).

egy megállapításokat! Hányszor meghirdettük a vélemények szabadságát, polemikus konfrontációjuk elengedhetetlen szükségességét ugyanakkor hányszor „vitatkoztunk” megbélyegző címkek kölcsönös adományozásával! Hányszor ítéltünk — mégpedig a megfellebbezhetetlenség igényével — summásan egyes elméletek és irányzatok fölött, ahelyett, hogy tüzetesen tanulmányoztuk és alapos, elvi, marxista bírálatban részesítettük volna őket! Pedig ezt követelte volna meg a marxizmus alkotó alkalmazása tudományunkban. Erre a következtetésre kellett volna jutnunk a marxista gnoszológia, a tudományok fejlődésének kontinuitása, dinamizmusa, a tagadás tagadásáról meghirdetett — de a tudományos gyakorlatban sokszor mellőzött — nézeteink alapján is.

Az egymást viszonylag gyorsan váltó és tagadó izmusok mindegyikéről azt hittük, hogy a marxista nyelvmagyarázat teljességét nyújtja — ez már az izmusok természetrajzából adódó következmény —, és mindegyikről kiderült, hogy nem alkalmas a nyelvi struktúra bonyolult szinkrón és diakrón mozgásformáinak a feltárására.

Mindezek a próbálkozások elméletficamító buktatókká váltak, ideológiai elbizonytalanodást eredményeztek még azokban is, akikben megvolt az igény a marxista elviségre és a dialektikus vizsgálati módszer alkalmazására. Ez az elbizonytalanodás csak az elméleti indifferentizmus malmára hajtotta a vizet, és mindenfajta általános nyelvelméleti igénnyel fellépő irányzatnak — tehát a modern nyugati irányzatoknak is — az elutasításához vezetett. „Ilyen módon nem értettük meg — írja TELEGGI Zs. 1969-ben —, hogy ha valóban érvényesíteni akarjuk a marxizmust a nyelvészetben, egyik legfontosabb teendő: elsajátítani alkotóan és kritikusan azt, amit ez a tudomány [strukturális] vitathatatlan történeti és társadalmi korlátai között elért, és — ha más megfontolásokból is — csatlakoztunk »konzervatív« kollégáinkhoz [tehát az újgrammatikus fogantatású pozitívizmushoz] tudományunk újabb irányzatának elutasításában” (ÁNyH. 19).

Az a rendkívül paradox helyzet alakult ki tehát felszabadulás utáni nyelvtudományunkban, hogy SAUSSURE-t és elméletének utóéletét egyes marristák fentebb már említett elmarasztaló bírálatára (l. a 18. sz. jegyzetben idézeteket) alapján, a marrizmust viszont a sztálini tézisekre támaszkodva, a sztálini téziseket pedig a „sztálinizmus” megbélyegzésével utasítottuk el. Maradt tehát mint platform „a nyelvhez való ragaszkodás viszonylag egészséges »földhözragadtsága»” (l. fentebb), annak ellenére, hogy ennek a földhözragadtságnak legfőbb elméleti gyöngéjére BÓKA L. is — már 1954-ben — rámutatott. (L. a 8. sz. jegyzetben idézeteket.)

Mindezeknek legsúlyosabb következménye az volt, hogy nyelvtudományunkban meggyengültek a marxizmus hadállásai, bekövetkezett a „szemérmes marxizmus” korszaka, ami — némi megszorításokkal — napjainkig tartóan nehezítette a helyes nyelvszemlélet kialakulását, mivel újabb egyoldalú nyelvléírás, nyelvmagyarázat elterjedésének a lehetőségét teremtette meg.

4. Új utak keresése. A marxista igényű — vagy legalábbis marxistának vélt — nyelvmagyarázási elvek ki nem elégítő volta a marxista elviség fokozatos háttérbe szorulását, a pozitívizmus újabb előtérbe kerülését eredményezte. Az ellenforradalom leverése utáni elméleti-ideológiai zűrzavar viszonylag hosszú ideig tapasztalható volt hazai nyelvtudományunkban; három évig fel sem merült az elméleti frontok tisztázásának a szükségessége,

a kritikai légkör megteremtésének a követelménye. Mindezek folytán, továbbá nyelvtudományunk „örökölt fogyatékossága, az elméleti kérdések elhanyagolása” (I. OK. 16: 221) következtében az általános nyelvészeti válsága egyre mélyült, enyhébb megfogalmazásban „az általános nyelvészet helyzete a legutolsó évekig alig változott” (i. h. 222).

Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a külföldi nyelvtudományban az új kutatási módszerek (matematikai nyelvészet, a kibernetika eredményeinek nyelvtudományi felhasználása) meghonosodásának következtében, újból perbe fogták a nyelvtudomány státusát, felújították a schleicheri kategorizálási kísérletet, miszerint a nyelvészet „inkább a természetről szóló tudományok, mint az emberről szóló tudományok sorába tartozik”,²⁸ kikerekedik a kép: az általános nyelvészet újabb tehertétellel, a nyelvtudomány hovatartozásának kérdésességével „gazdagodik”.

Az elméleti megrekedtségből való kibontakozást két úton keresték.

Az Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának az 1959-es közgyűlésen elhangzott beszámolója a marxista szellemű bírálat — és egyáltalán a bírálat — fokozását sürgette,²⁹ mások viszont az addig ideológiai sorompókkal csaknem teljesen elzárt új nyugati irányzatok megismerésétől és a hazai nyelvtudományi gyakorlatban való alkalmazásától várták az általános nyelvészet megújulását.³⁰

4.1. A modern irányzatok adaptációja. Az osztály beszámolójának és TELEGDI hozzászólásának idézett részei egy igen sajtóságos polémiát váltottak ki, a magyar nyelvészek zöméből a polarizálódásához vezettek, és sajtóságos alternatívák felállítását eredményezték. Az egyik tábor alternatívája: vagy a deklarált marxista elviség, vagy behódolás a nyugati polgári ideológiai áramlatok talaján született strukturalizmusnak (I. OK. 18: 113). A másik tábor viszont így fogalmazta meg a lehetőségeket: vagy elfogadjuk és kutatómunkánkban meghonosítjuk „a nyelvtan alapvető módszerét, a formális elemzés”-t (i. h. 17), a következetes szinkron vizsgálati módszert, és „egy jottányi engedményt” sem teszünk a tartalmi vizsgálódásoknak és a diakronikus szemléletnek (i. h. 54), vagy megrekedünk provinciális elmaradottságunkban.

²⁸ „... semble rattacher le langage aux sciences de la nature plutôt qu' aux sciences de l' homme.” (E. BENVENISTE, Bulletin de la Société de Linguistique de Paris — 1957 — 58. t. 53. fasc. 2. p. 19, l. még J. WHATMOUGH, Language. A Modern Synthesis. London, 1956.)

²⁹ „Semmiképpen sem lehetünk megelégedve nyelvtudósaink s így a Nyelvtudományi Intézet dolgozói zömének marxista elviségével . . . nyelvtudományunk köréből — sajnálatos módon — szinte hiányoznak az elvi jellegű viták, hiányzik a marxista szellemű bírálat, sőt a bírálat” (I. OK. 16: 203). Nyilván e helyzet megváltoztatását elősegítendő közölte le az osztály a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Irodalmi- és Nyelvi Osztályának közleményeiben (1959. 3. sz.) megjelent állásfoglalást a nyelvtudomány hovatartozását illetően: „A marxista nyelvtudomány szerint nem vonható kétségbe, hogy a nyelv a sajátosan társadalmi jelenségek közé, [!] és a nyelvtudomány ennek megfelelően a társadalomtudományok közé tartozik. Sőt mi több, ez a tétel a marxista nyelvtudomány számára axióma jelleggel bír” (i. h. 363).

³⁰ Elsőként TELEGDI Zs. állásfoglalása említhető, aki az említett osztálybeszámoló vitáján a kiutat — egyebek között — az alábbiakban jelölte meg: „Elsősorban a strukturális analízisre gondolok és a [!] vizsgálódásainak arra a komplexumára, amelyet »matematikai nyelvtudomány« néven emlegetnek” (i. h. 222). Ugyanebben a hozzászólásában az általános nyelvészet tárgyának minősítette a nyelvtudomány filozófiai aspektusának a kutatását is (i. h. 223). A hangsúly azonban az „elsősorban”-nal kezdődő megállapításra helyeződött!

Ma már világosan látjuk, hogy mindkét alternatíva helytelen volt, a polarizációt mindkét tábor merevsége, egyoldalúsága váltotta ki és mélyítette el. A kibontakozást csak nehezítette, hogy ez a két táborra szakadás éppen az úgynevezett strukturalista vita³¹ alkalmával állt be és mélyült el, ahelyett, hogy ez a vita hozzásegített volna a frontok, az elvek és a módszerek tisztázódásához, ahogyan ez az előzmények után várható lett volna. Mert a hazai előzményekhez hozzátartozik ANTAL L. 1958-ben írt ismertető jellegű cikke is, ahol a strukturalizmusról ez olvasható: „A strukturalizmus összefoglaló elnevezése mindazoknak a nyelvszemléleti irányzatoknak, melyek a nyelvet jelek zárt rendszerének tekintik, s vallják, hogy az egyes jel, illetve jelkategória értékét annak a rendszer egészében elfoglalt, meghatározott helye szabja meg” (Nyr 82: 94). Ezzel a strukturalizmus-fogalommal — az ötvenes évek vége felé — igazán meg lehetett volna barátkozni. Igaz az is, hogy ez a strukturalizmusnak a prágai válfajára vonatkozik, amely még nem nagyon távolodott el SAUSSURE gondolataitól, de az is igaz, hogy ugyanabban az évben egy másik ismertető cikk a dán és az amerikai válfajról is megemlékezik (i. h. 461). A teljes igazság viszont az, hogy az új irányzat hazai képviselői a strukturalista vitán a külföldön akkor már meghaladott bloomfieldi formális-fizikalista, vulgáris materialista amerikai irányzatot igyekeztek népszerűsíteni,³² és ahogyan ez már a tudománytörténetben megszokott jelenség, azt az egyedüli nyelvmagyarázási elv rangjára igyekeztek emelni.

Igaza volt tehát az „ellentábornak”, amikor ezt a platformot és általában a különféle strukturalista irányzatok idealista elméleti alapjait bírálta, de abban tévedett, hogy a strukturalizmust mint filozófiai rendszert fogta fel, és így az egészet „a marxista nyelvtudomány számára megemészthetetlen”-nek tartotta (I. OK. 18: 113), annak ellenére, hogy elismerte: „a marxizmus természeténél fogva képes befogadni minden olyan módszert, amely a valóság megismeréséhez valamivel közelebb vitt” (uo.). Senki és semmi nem kényszerítette a strukturalistaellenes tábor képviselőit arra, hogy a különböző irányzatok filozófiai alapjainak a jogos bírálatával együtt felhasználható módszereit is elvessék!

Mert abban — úgy gondolom — igazuk volt a strukturalizmus hazai képviselőinek, hogy hevesen küzdöttek az új módszerek megismeréséért és elterjesztéséért, mert az már 1961-ben is bebizonyosodott, hogy a nyelvi struktúra formális viselkedésének a vizsgálata eredményes eljárás. A nyelv olyan aspektusára hívja fel a figyelmet, amelyet a korábbi vizsgálatokban elhanyagoltak. Az megint más dolog — és ebben tévedtek —, hogy ezt a vizsgálati módszert a nyelvtudomány teljességének, a nyelvmagyarázás (nyelvleírás) egyedüli járható útjának tartották.

Az érvek és ellenérvek felsorolását még lehetne folytatni. Mindenesetre az — az eddigiekből is — megállapítható, hogy a strukturalista vita nem hozta meg a kívánt eredményt, annak ellenére, hogy „megmozgatta egész nyelvész-

³¹ Vita a nyelvtudomány elvi kérdéseiről. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének és az MM Nyelvtudományi Munkaközösségének közös vitája. 1961. március 29—30 (I. OK. 18: 5—171).

³² „Bloomfield történeti érdeme, hogy elsősül kísérelte meg a nyelvtan leírását következetesen a formális elemzésre felépíteni. Aligha túlzás azt mondani, hogy ezzel új alapokra helyezte, újra alapította a nyelvtanelméletét” (I. OK. 18: 19).

társadalmunkat" (ÁNyH. 21), mivel a nézetkülönbségeket nem tudta egymáshoz közelíteni, sőt tovább élte őket. Ebben nyilván szerepet játszott „a »konzervatív« kollegáknak" a modern irányzatokkal szembeni elutasító magatartása is, de az is, hogy az új irányzatok képviselői sem tettek jó szolgálatokat a modern irányzatok hazai befogadásának, elterjedésének az ügyében; merev egyoldalúságukkal inkább riasztottak, a helyett, hogy híveket gyűjtöttek össze. Mégha ez a szellemi párhaj nem is volt mentes disszonáns felhangoktól — és az a tény, hogy a kétnapos vita az új módszerekre intézményesen felhívta a figyelmet. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a vita alapján vette fel a Nyelvtudományi Intézet tervébe az Általános Nyelvészeti Tanulmányok sorozat megindítását (i. h. 31), amelynek első kötete 1963-ban meg is jelent, és a hetedik kötet megjelenése a közeljövőben várható.³³

Számomra meggyőző az az elasztikus és szellemes értékelés, amit KÁROLY S. adott erről a vitáról, amikor „egy impresszionista ecsetvonással" az alábbiakat „vázolta fel": „a strukturalizmusnak nem hibája, hogy nem alkalmas mindenféle nyelvi természetű vizsgálat elvégzésére, mint ahogy a centiméternek sem hibája, hogy nem lehet vele súlyt mérni. A centiméterrel hosszúságot mérnek, a strukturalista módszerrel meg bizonyos nyelvészeti vizsgálatokat folytatnak. De a valóságban más dimenzió is van, mint hosszúság" (Nyr. 85: 248). Suum cuique!

Még egy megjegyzés kívánkozik ide, a strukturalista vita értékeléséhez, de általánosságban is a különböző irányzatok tudománytörténeti helyének, az egysíkú nyelv szemlélet valódi értékének a megragadásához. HERMAN J. az 1968-as debreceni nyelvészaktíva vitájában a különböző nyelvtudományi irányzatok helyes megítéléséhez elengedhetetlennek tartotta a tudománytörténeti szemlélet érvényesítését, mivel — úgy mond — „bizonyos irányzatok tudománytörténeti szükségszerűséggel követik egymást" (ÁNyH. 63). Ezzel a megállapítással és indoklással teljes mértékben egyet lehet érteni! De azzal, ahogyan az egymást váltó irányzatok nyelvmagyarázói (nyelveleírói) teljességre vonatkozó igényét, az „egy jottányi engedelményt se" a másfajta nyelvmagyarázatoknak „végtelen állásfoglalásait" magyarázza, „védelmezi", annál kevésbé!

A diakrónia és a szinkrónia merev szétválasztásának a jogosultságáról ezt mondta: „A diakróniát és a szinkróniát például nem azért választották egymástól mereven szét, mert Saussure vagy akárki nem tudta, hogy a kettő között összefüggés van, hanem mert ez egy adott tudománytörténeti szakaszban elkerülhetetlen volt az új leíró technikák kialakításához" (i. h. 64).

SAUSSURE sokat hivatkozott „merevségéről" fentebb már szó esett. De — mint ez köztudomású — a strukturalista vita egyik részvevője elvileg gondolatból fakadó határozottsággal akarta kirekeszteni a diakróniát „a magyar nyelv strukturális elemzésé"-ből, így konstruált merev ellentétet a kétfajta nyelvvizsgálat közé, és ezért váltott ki ez az álláspont

³³ Nem célok itt a sorozat részletes értékelése. Az ilyenfajta vállalkozás messze meg is haladná a dolgozat kereteit, mivel a sorozat értékelése külön tanulmányt érdemel. Az viszont elvitathatatlan, hogy ezzel a sorozattal kezdődött meg a modern irányzatok rendszeres és módszeres ismertetése, sőt a legutolsó kötet a Nyelvtudományi Intézet Strukturális Nyelvészeti Osztályán folyó „A magyar nyelv formális (generatív) grammatikája" című kollektív akadémiai kutatási téma eredményeinek első összefoglaló igényű publikációja.

olyan heves ellenvetést a hozzászólók többségéből. Megítélésem szerint a hazai merev határvonalhúzást már egyáltalán nem indokolta, nem tette elkerülhetlenné az új technikák kialakítása, mivel azok — az említett felszólalás korában — már régen kialakult állapotban voltak, legfeljebb (nem elsősorban megkísérelt) hazai meghonosításukról lehetett szó. Ez a merev szembeállítás abból az elméletileg helytelen kiindulásból, feltevésből származott — amire egyébként TELEGDI Zs. is rámutatott ugyanazon a konferencián —, hogy „fejlődés és állapot feltétlenül kizárják egymást. Ez a feltevés azonban — amint a dialektikus materializmus klasszikusai kimutatták — nem állja meg a helyét” (I. OK. 18, 26). Tehát ha a merev határvonalhúzás „mint módszertani eljárás szükségszerű” lett volna is nálunk, 1961-ben — mint láttuk, nem volt az —, akkor is bírálnunk kellett volna — és kell ma is —, helytelen elméleti kiindulása és eljárásbeli elégtelensége miatt!

A tartalmi és a formai elemek antagonizmusát vallókról ugyanez volt a „tudománytörténeti szemlélet” alapján kialakított véleménye: „A jelentéstől nem azért tekintettek el számos irányzat hívei az utóbbi évtizedekben, mintha senkinek sem jutott volna eszébe közülük [ez a teljes kontextusba ágyazva csak azt jelentheti, hogy mindenkinek meggyőződése volt], hogy a jelentés kikapcsolása nem jó dolog, hanem mert a formális leíró módszerek kidolgozásában az átmenetileg szükségszerű volt” (ÁNYH. 64).

A formális leíró módszerek megalapítói, továbbfejlesztői nem egészen így nyilatkoztak a jelentés kikapcsolásáról! Gondoljunk csak L. BLOOMFIELD jeldefiniációjára, pontosabban a jelentésnek abban játszott szerepére. BLOOMFIELD szerint a jel csak nyelvi forma, „fonetikai forma, amelynek jelentése van”.³⁴ A jelentésről viszont ugyanabban a művében az a véleménye, hogy azt a nyelvtudomány akkori álláspontja alapján sem megerősíteni, sem visszautasítani nem lehet, tehát nyelvtudományi státusa eléggé ingatag.³⁵

C. W. MORRIS, akinek van saját, sokat hivatkozott és vitatott jelentés-koncepciója, a jelentéskategóriát mégsem tartja elég precíznek a tudományos analízis szempontjából, éppen ezért mint alapterminust ki is iktatja a szemiotikai vizsgálatok köréből.³⁶

A formális irányzatok metodológiáját monografikus igénnyel összefoglaló Z. S. HARRIS is kénytelen elismerni, hogy az anyanyelvi informátor funkciójának elismerése lényegében azonos a jelentés figyelembevételével. Ezt az eljárást azonban csak kompromisszumnak, a nyelvtudomány olyan fogyatékoságának tartja, amely a modern metodológia tökéletesedésével előbb-utóbb mellőzhető a kutatásban.³⁷

³⁴ „A phonetic form which has a meaning, is a linguistic form” (Language. New York, 1933, 138).

³⁵ „... but it cannot be confirmed or rejected on the basis of our science” (i. m. 162).

³⁶ „The term »meaning« is not here included among the basic terms of semiotic” (Signs, Language and Behavior. New York, 1946, 19).

³⁷ „In accepting this criterion of hearer's response, we approach the reliance on 'meaning' usually required by linguists. Something of this order seems inescapable, at least in the present stage of linguistics. . . In any case, we can speak of similar parts, and can therefore divide each utterance into such parts, or identify each utterance as being composed of these parts. The essential method of descriptive linguistics is to select these parts and to state their distribution relative to each other” (Methods in Structural Linguistics. Chicago, 1951. 20).

ANTAL L. „második axiómája” is pontosan megfelelt az amerikai szerzők álláspontjának (I. OK. 18: 54).

Az idézett és hivatkozott szerzők határozott álláspontjából egyáltalán nem az derül ki, mintha szerintük „a jelentés kikapcsolása nem jó dolog” volna! Ellenkezőleg a jelentés figyelembevétele — szerintük — vagy átmeneti kompromisszum, vagy „eleve és egyértelműen kívülesik a nyelvtudomány feladatkörén”! A „végletes állásfoglalások” tehát nem az új metodológia kialakításának feltételei voltak, sokkal inkább helytelen nyelvelméleti tételeiknek szerves következményeinek minősíthetők.

Ha már a tudománytörténeti szemlélet — csak helyeselhető — érvényesítésénél tartunk, nem árt a (tudomány)történeti hűségre is ügyelni! Mert egy dolog annak megértő kezelése, hogy a nyelv egyik aspektusa törvényszerűségeinek a felismerése a heurisztika örömeivel elragadja a felfedezőt, és — mint ez annyiszor előfordult tudományunk történetében — a felfedezett részizgagság jelentőségét abszolutizálja, és egészen más dolog az, hogy ezzel a minősítéssel nem lehet egyetérteni, ezt bírálni kell!

A „történeti hűség” állandóan visszatérő feszegetése nem a régi vitatémák önmagukért való újjáélesztése, hanem az előrehaladás záloga. Bizonyos irányzatok és törekvések előre mutató eredményeit és tendenciáit csak akkor tudjuk a magyar nyelvtudomány vérkeringésébe szervesen bekapcsolni, ha félreérthetetlenül elhatároljuk magunkat téves nézeteiktől. Mert máskülönben az eredménytelen viták tovább gyűrűznek, s egyre távolodunk a közös nyelven való beszélés elengedhetetlen követelményétől. A vélemények szabad konfrontálása nagyon jó dolog, de nem lehet öncélú. A dialógus csak az esetben hasznos, ha a tanulságokat mind a két „fél” levonja.

Napjaink modern irányzatai le is vonták a korábbi strukturalista irányzatok egyik elméleti fogyatékoságának, jelentésselenségének a következményeit. Az is igaz viszont, hogy a jelentés kérdéseivel való foglalkozás csak az utóbbi időben nyerte vissza „azt a helyét a nyelvleírásen belül, amit a strukturalizmus avantgardista éveiben kellő teoretikus felkészültség híján gyakran megtagadtak tőle” (ÁNyT. 3: 278; az én kiemelésem: K. F.). A hiba elismerése, okainak őszinte feltárása csak erősítheti egy-egy irányzat pozícióit. A hiba kendőzése, a bizonyítvány magyarázása csak az újabb sommás elítélés lehetőségét szolgáltatja, mint ahogyan volt is ilyen a strukturalista vitán is, amikor az egyik hozzászóló „aforisztikusan” azt „javasolta”, hogy a „nagyrabecsült strukturalista kollégák, de mások is minél többen képességeiket a hadi vonatkozások terén gyümölcsöztessék” (I. OK. 18: 134); magyarul: nem sok keresnivalójuk van a magyar nyelvtudományban! Ha igaza volt TELEGDinek az 1961-es magyar állapotok esetelésében: „bizonyos területektől eltekintve súlyosan elmaradtunk, kiestünk a nyelvészet haladásának fő sodrából” (i. h. 27) — márpedig sok igazság volt ebben a súlyos megállapításban —, akkor a strukturalistaellenes „fél”-től is másfajta következtetések levonását várta volna az ember!

Régi tudománytörténeti igazság — ahogyan ezt maga HERMAN is helyesen szóvátette említett hozzászólásában —, hogy „a végletes állásfoglalásokra a reagálás is végletes” (ÁNyH. 64), ami viszont mindenre jó, csak a kívánatos — elvi kompromisszumoktól mentes — integrálódási folyamat előmozdítására

nem. Ez a legfontosabb tanulsága az első strukturalista vitának, amely még napjaink nyelvtudományában is figyelmet érdemel.

Mert akármennyire igaz is az, hogy az első, majd egy évvel később a második magyarországi nagy „országos tanácskozás”³⁸ fordulóponthoz juttatta az általános nyelvészet ügyét „céltudatosabb lett a munka a nyelvtudomány elvi kérdéseivel való foglalkozás terén” (I. OK. 19: 335), olyan biztató kezdeményezéseknek lehettünk tanúi,³⁹ amelynek alapján „lassanként időszerűtlenné válik elmaradottságunk hangoztatása” (i. h. 334), de ez csak féligazság. Az igazság másik fele az a sajnálatos tény, hogy ezek a törekvések nem váltak a magyar nyelvész-társadalom egészének ügyévé, egy szűkebb csoport erőfeszítéseire korlátozódtak. A kialakult helyzetnek nyilván oka volt továbbra is a „hagyományos” tartózkodás az általános elvi kérdésekkel való foglalkozástól is, de legalább olyan okként hozható fel „modernistáink” egyoldalúsága is. A második tanácskozáson is még határozott jelentésellenesség volt az uralkodó hangnem a résztvevő nyelvészek részéről.⁴⁰ Itt is elhangzott — mégpedig kategorikus egyértelműséggel: „A tartalom vizsgálata [‘szemantikai vizsgálat’] eleve és egyértelműen kívül esik a nyelvtudomány feladatkörén” (ÁNyT. 2: 139), itt is a „maximális formalizáltság”-ot tartották a „korszerűség elengedhetetlen követelményé”-nek, mivel „a két jelenségsort — a formáét és a jelentését — összekevernünk egy cseppet sem szabad, a lehető legkövetkezetesebben el kell őket választanunk egymástól” (i. h. 239). A tanácskozás jelentőségét ismertető cikkben (I. OK. 19: 321—35) újból aláhúzták, hogy „fő feladatnak a strukturalisták továbbra is egy szigorúan szinkronikus és formális (vagyis tisztán a kifejezés anyagán alapuló) egzakt strukturális grammatika létrehozását tartják” (i. h. 334). Akármennyire meglepőnek tűnik is, de így van: a matematikai nyelvészettel foglalkozó munkaértekezleten a matematikusok (KALMÁR L., RÉNYI A.) és egy szociológus (SZALAI S.) igyekezett megvédeni a „tartalmi elemek” vizsgálatának nyelvészeti létjogosultságát a „maximális formalizáltság” nyelvész híveinek teljes negligációjával szemben (ÁNyT. 2: 36, 170—71, 243, 245, 246).

A hazai nyelvtudomány egységesülésének a folyamatát nem mozdította elő tehát a második országos tanácskozás sem, pedig ez a jogos kívánalom

³⁸ A Nyelvtudományi Intézet, a MTA Elnökségi Kibernetikai Bizottságának és az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya Általános Nyelvészeti Munkabizottságának közreműködésével 1962. március 8—9—10-én tartott munkaértekezlet „A matematikai nyelvészet és a gépi fordítás kérdései” témakörben. Anyagai megjelentek az Általános Nyelvészeti Tanulmányok II. kötetében. (Budapest, 1964).

³⁹ A munkaértekezlet határozati javaslataiból:

1. korszerű, „strukturális elemzésen alapuló” magyar grammatika kidolgozása;
2. egy „a tergo” szótár elkészítése;
3. statisztikai és strukturális módszerek alkalmazása a történeti és összehasonlító nyelvészetben;
4. strukturális grammatikai csoport létrehozása a Nyelvtudományi Intézetben, gépi fordítási csoporté pedig az MTA Számítástechnikai Központjában;
5. matematikaik és alkalmazott Nyelvészeti kutatócsoport létrehozása a debreceni tudományegyetemen;
6. új, matematikus nyelvészek képzése stb. stb. (I. OK. 19: 336—37).

⁴⁰ Ez a vita — a „vitázók” összetételét illetően — már sokkal homogénabb volt, mint az első. Az úgynevezett hagyományos nyelvészek közül csak az elnöklő NÉMETH Gy., illetőleg TAMÁS L. és még kettő (DEME L. és KELEMEN J.) vett részt a tanácskozáson.

mind a tanácskozás néhány tanulságát számbavevő összefoglalóban (i. h. 315), mind a tanácskozást ismertető cikkben hangot kapott: „A nyelvtudomány egységét ma különösen hangsúlyozni kell . . . amikor a nyelvnek egyre több aspektusa tűnik elő. Az egység azt jelenti, hogy bármely szakterületen történik előrehaladás, ez közvetve a tudomány egészére kihat” (I. OK. 19: 335).

A hazai általános és speciális nyelvészet fejlődése külön utakon haladt tehát az 1956-os ellenforradalom után is, a külön-külön elért újabb eredmények nem mediatisálódtak, nem hatottak egymásra. A hagyományos és a modern irányzatok képviselői két párhuzamos sínen haladtak, amelyeknek a találkozására egyelőre nem sok remény volt. Jellemző tünete ennek a kettéosztottságnak a Pais-émlékkönyv (BÁRCZI G.—BENKŐ L., *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Budapest, 1956.) „profilja”. A bevezető sorokat író BÁRCZI G. a kötetet „a magyar nyelvtudomány szinte egész gárdájának seregszemléje”-ként ajánlja az olvasónak (i. m. 9). Ha tematikailag mérlegeljük ezt a seregszemlét, az alábbi arányokat állapíthatjuk meg: a testes kötet (711 l.) s z á z h ú s z szerzőjéből k e t t ő (HERMAN J. és TAMÁS L.) foglalkozik kimondottan általános nyelvészeti problémával, de ha PAPP I. és VÉRTES O. A. cikkeit is ideszámítjuk, akkor is összesen négyről beszélhetünk mindössze a tízegynéhány lap terjedelemben. Ez a szembeszökő aránytalanság már a tanulmánykötet recenzióiban is feltűnt.⁴¹ A Bárczi-émlékkönyv LIGETI L.—PAIS D.—BENKŐ L., *Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből*. NytudÉrt. 40. Budapest, 1963.) sem változtatott ezen az arányon: h a t v a n k é t dolgozat közül h á r o m általános nyelvészeti tárgyú.

A külön utak találkozása, az ezeken járó nyelvészek elvitathatatlan eredményeinek a kölcsönös egymásra hatása tehát napjainkig sem következett be. A közeledést, a konvergens fejlődést sürgető különböző felhívások, határozatok ellenére sem sikerült kialakítanunk azt az elméleti platformot, amelynek alapján vitáink, megbeszéléseink a kívánt eredményre jutnának. A „hivatalos” deklaratív együttműködési készség mellett még mindig tapasztalhatók disszonáns „folyosói” hangok, amelyek további feszültségeket, ellentéteket szülnek. Beszédes bizonyítéka ennek az állapotnak az a puszta tény, hogy a legutolsó „össznépi” tanácskozás,⁴² a debreceni nyelvészaktíva (1968. november 11—12.) is „kibeszélési” tanácskozás volt, a „fekélyek felfakasztásának” a céljából ült össze. Az elnöki megnyitóbeszédéből: „Szeretnők elérni, hogy bizonyos feszültségek, ellentétek, bizonyos kimondott vagy ki nem mondott viták végre felszínre kerüljenek, és elinduljunk egy jó, gyümölcsöző módszer, együttműködés kialakítása irányában . . . Olyan ki nem mondott viták vannak, amelyek akadályozzák a hatékony együttműködést” (ÁNyH. 5).

A vitáindító referátum, sajnos, nem felelt meg a hatékony együttműködést előmozdító követelménynek. A modern irányzatok hazai adaptációjának a vázolásában nem volt önkritikus, az együttműködés hiányát kiváltó okok feltárása sem volt kielégítő, de főleg a kibontakozás útjának a felvázolásában erősen egyoldalú nyelv szemléletéről (CHOMSKY nyelvelméletének jelentősége) árulkodott. Mindez a vitában résztvevők éles

⁴¹ KOVALOVSKY M.: „Aránytalanul szerény például az általános nyelvészeti, az elméleti jelentéstanulmány foglalkozó és a tudománytörténeti tanulmányok száma” (I. OK. 11: 341). NÉMETH Gy.: „La section de «Linguistic générale» s'ouvre par une esquisse, malheureusement trop sommaire” (AL. 6. Fasc. 4, 470).

⁴² A jelző itt nem a létszámra; hanem az összetételre utal.

bírálatát váltotta ki, sőt az utóbbival már az elnöki megnyitó is polemizált: „Szeretném hangsúlyozni ugyanakkor, hogy ellene vagyunk mindenféle monopol helyzetnek egy-egy tudományterületen. Ez az egyetlen pont, amelyben — ha megengedi Telegdi elvtárs — vitatkozni szeretnék vele. Nem célunk egy olyan egységes platform megteremtése, ami eleve egyetlen kizárólagos alapon állana” (i. h. 6).⁴³

4.2. Antimodernizmus. Úgy tűnik, csak végletekben tudunk gondolkodni! Megismerünk egy új irányzatot, eljárásmodot, és azt hisszük róluk, hogy azok váltják meg a nyelvtudományt. Nem tanulunk eléggé a megváltó elvek és módszerek fiaskóiból. Szem elől tévesztjük azt a gyakran visszatérő tudománytörténeti motívumot, hogy „végletes állásfoglalásokra a reagálás is végletes”.

Ez a reagálás a debreceni aktíva után sem váratott sokáig magára! PAPP L. „Névtudomány és nyelvtudomány” című előadásában (az alábbiakban: Névt.) kifejtett elméleti tételekre gondolok, amelyek a névtudományi konferencia (Budapest, 1969. szeptember 2–4.) első napján hangzottak el. Az előadás fontos elvi és módszertani kérdéseket ölel fel. Mivel azonban a rendezőség nem biztosított vitalehetőséget az előadás után, itt summázom hozzászólásom lényegét.⁴⁴

PAPP előadása általános elméleti igényű. Saját szavaival: „A szándékom, mindenesetre az volt, hogy olyan általános problémákat tegyek szóvá, amelyek nemcsak általában a nyelvtudomány, hanem közelebbről a névtudomány problémái is” (Névt. 11).

Melyek ezek a problémák?

Első a tudományok osztályozása. PAPP — a filozófiai tudományok figyelmen kívül hagyásával — a tudományokat két csoportba sorolja:

- (a) igazságtudományok;
- (b) valóság tudományok.

Érdeemes ennek az osztályozásnak az elvi indoklását szorgalmasan nyomkövetni! Az indoklás így hangzik (itt, sajnos, a hosszabb idézés elkerülhetetlen):

„Az eddigiekben számtalanszor használtam a *valóság* szót, de ... egyszer sem az *igazság*-ot. Az általános felfogás szerint pedig a tudományos vizsgálódás célja az igazság megismerése. Ez azonban csak a szó köznapi értelmében van így [?!]. A filozófiai vizsgálódásokat most figyelmen kívül hagyva, a szaktudományok két fő csoportba sorolhatók. Az egyik csoportba tartoznak azok, amelyek eleve konstruált [nyilván a priori] fogalmakból, axiómákból és posztulátumokból építik fel rendszerüket, vezetik le igaz — a rendszeren belül érvényes — tételeiket ... A meglepő, sőt csodálatos az, hogy az ilyen a priori rendszerek tételei bizonyos korrekcióval — magától a rendszertől függetlenül közbeiktatásával [!] — alkalmazhatók a valóságra. — Az a priori sztikus tudományokat nevezem igazságtudományoknak. Ezek igazságaitértől és időtől füg-

⁴³ Nem arról van szó, mintha CHOMSKY nyelvelmélete monopol helyzetben lett volna nálunk. De hogy a bevezető referátum az általános nyelvészet továbbfejlesztésében kiváltságos helyet szánt ennek az elméletnek, az a konferencia vitájának tükrében levitathatatlan.

⁴⁴ Itt köszönöm meg a rendezőségnek, hogy az előadás kéziratát rendelkezésemre bocsátotta, így „hozzászólásomat” pontosabbá tehetem.

getlenül érvényesek [!], de csak a saját rendszerükön belül érvényesek. [Bek.] A tudományok másik csoportja a valóságot igyekszik megismerni. A kutató itt is igaz ismeretekre törekszik, de az itt elérhető igazság nem azonos az a priori tételekből levezethető igazsággal... A valóság tudományok igazsága nem tértől és időtől független érvényű... A névtudomány és a nyelvtudomány a valóság tudományok közé tartozik" (i. h. 6—8; az én kiemelésem: K. F.).

Itt álljunk meg egy pillanatra! Először is szögezzük le, hogy a mai iskolázottságunk számára rendkívül szokatlan argumentációval megtámogatott tudományosztályozási elvben semmi új sincs,⁴⁵ az a XIX. századbeli cseh matematikus és objektív idealista filozófus, B. BOLZANO (1781—1848) feje tetejére állított igazságfogalmának a felújítása, ami PAULER Á. közvetítésével került a két háború közötti hazai idealista filozófiai gondolkodásba. BOLZANO állította szembe az *igazság* fogalmát a *valóság*éval, ez a metafizika ihlette meg a pauleri „tisztá logikát” (I. OK. III: 323), amely szerint nem a logikai elvek alapszanak a tapasztaláson, hanem fordítva, a tapasztalás a logikai elveken. Ilyen elméleti beállítottság alapján osztályozta PAULER az összes tudományokat az alábbi módon:

(a) filozófia;

(b) matematika;

(c) valóság tudomány (Bevezetés a filozófiába, Budapest, é. n.³

10). Ilyen alapon állította a matematikusról, hogy „kiindulva bizonyos definíciókból és axiómákból, magába mélyedve, íróasztala mellett ülve s nem törődve a valósággal, fejti ki újabb és újabb tételeit” (i. m. 12; az én kiemelésem: K. F.). Kísérteties az egyezés a PAPP-féle „igazságtudomány” kritériumrendszerével!

De térjünk vissza a kiindulási ponthoz, a BOLZANO—PAULER—PAPP-féle „igazság”-hoz, illetőleg PAPP érveléséhez! Igaza van-e PAPPnak, amikor azt állítja, hogy „csak a szó hétköznapi értelmében” helytálló az a megállapítás, hogy mindenfajta tudományos vizsgálódás célja az *igazság* megismerése? Mi az *igazság* a szó tudományos, filozófiai értelmében? A marxista ismeretelmélet, filozófia válasza erre a nem lényegtelen kérdésre egyértelmű: „*Igazság*: a valóság helyes, hű gondolati tükrözése, ami végső soron a gyakorlat kritériumával ellenőrizhető” (M. ROZENTAL—P. JUGYIN, Filozófiai kislexikon. Budapest, 1964. *Igazság* c. a.). Az igazság vizsgálatának elengedhetetlen követelménye az *igazság* *konkrétsága*, „amely azon alapszik, hogy figyelembe vesszük egy-egy jelenség konkrét létfeltételeit, azt, hogy az igazság a hely és az idő meghatározott körülményeitől, a vonatkoztatási rendszertől és a mértékegységektől stb. függ” (i. m. *Az igazság konkrétsága* c. a.).

Ha elfogadjuk ezt a „nem hétköznapi értelemben” használt igazságfogalmat, PAPP egész érvelése megdől. Mert milyen „*igazság*” az, amit a *valósággal* kellene (vagy lehetne) szembeállítani. Mit érünk el az eleve (a priori) konstruált fogalmakkal, axiómákkal és posztulátumokkal, ha hiányzik azoknak a valóságfedezete, ha megbuknak a gyakorlat (a valóság) kontrollján? A modern matematikának egészen más a véleménye a matematikai fogalmak-

⁴⁵ Teljes mértékben egyet lehet tehát érteni PAPP előadásának idevágó soraiival, ami szerint a tudománytörténeti előzmények után „újat mondani a legnehezebb — szinte lehetetlen —, mert míg saját nézeteimnek legszélsőségesebb megfogalmazása is csak megfogalmazásaiban, a tények ilyen vagy olyan csoportosításában lehet új” (i. h. 1.)

ról, axiómákról, mint amilyen PAULERÉ ÉS PAPPÉ! Akármennyire is a priori jellegűeknek tűnnek is azok az első pillantásra, bonyolult áttételek felfedésével ki lehet róluk mutatni, hogy — végső fokon — a valóság megközelítően hű tükröződései. Mindez, természetesen, csak a valóban tudományos fogalmakra, axiómákra érvényes! Mert — mint ez köztudomású — vannak másféle „fogalmak”, „axiómák”, „posztulátumok” stb., csakhogy ezeknek nem sok keresnivalója van napjaink tudományában, így a nyelvtudományban sem. Nincs abban tehát semmi meglepő, még kevésbé csodálatos, „hogy az ilyen [nem a priori, hanem axiomatikus!] rendszerek tételei... alkalmazhatók a valóságra”!

A BONZANO—PAULER—PAPP-féle értelemben felfogott „apriorisztikus tudományok” nem tudományok, különösen nem nevezhetők igazságtudományoknak, legfeljebb filozófiai spekulációk, s így egyáltalán nem szolgálhatnak osztályozási alapul sem!

A bemutatott elvi megfontolásokból — mondhatni, a priori premisszákból — vezet le PAPP a nyelvészeti kutatások számára az „egyetlen célra vezető” módszert, az indukciót. Ehhez az „alapállás”-hoz jut el, még akkor is, ha elismeri is az indukció korlátait: „Mint minden valóságtudományban, a névtudományban és a nyelvtudományban is az egyetlen célra vezető, új ismereteket feltáró módszernek az indukciót tartom. Az indukció azonban, mint a fogalomalkotás egyik eljárás módja, csupán alapállás, a kutató viszonyulása kutatási tárgyához. Egy általánosan érvényes vagy éppen kötelező módszertant kidolgozni azonban nem volna sem könnyű, sem célszerű. A nyelv tényei sokkal bonyolultabbak annál, semhogy bármiféle »minden dolgok kulcsa« egykönnyen található volna feltárásukra. Egyébként is a »minden dolgok kulcsa« csak álkulcs lehet [a marxista dialektika is az?!]” (i. h. 8).

Az idézet első és második része bizonyos logikai törést mutat. Vagy az egyetlen célra vezető, új ismereteket feltáró módszer a nyelvtudományban az indukció, vagy az is „álkulcs”? Mert az a megszorítás, hogy „csupán alapállás, a kutató viszonya kutatása tárgyához” nem csökkenti az indukció „egyetlen, célra vezető, új ismereteket feltáró” jellegét! Ha az az egyetlen, akkor nem lehet más, mint „minden dolgok kulcsa”. Az az érzésem, erről van szó, mivel PAPP még egyszer visszatér az indukció nyelvtudományi monopol helyzetére: „Teljes egészében fenntartva azt a kijelentésemet, hogy a mi tudományunkban az indukció az egyedül célra vezető, új ismereteket feltáró módszer, az indukció lehet csak *ars inveniendi*” (i. h. 10).

A dedukciót csak mint „*ars demonstrandi*”-t tartja alkalmazhatónak. Itt akaszt tengelyt a modern irányzatok képviselőivel, mivel azok szerinte nem akarják megismerni, hanem „meg akarják teremteni, generálni a nyelvi valóságot”, nyilván deduktív eljárás módjukkal. E helyen nem az a fontos, hogy a generativisták a nyelvi valóságot akarják-e generálni. Ez így egyébként sem helytálló! De ha ezt akarnák is, ez elég nehéz feladat volna, mivel a nyelvi valóság van, létezik, mindenféle generálási művelet előtt is és nélkül is megvolt. A lényeges a dedukció PAPP-féle interpretációjában, hogy az új ismeretek feltárására nem alkalmas, legfeljebb arra jó, hogy segítségével „szigorúan logikai sorrendben mutathatjuk be az anyagot [*ars demonstrandi*]. Bizonyos összefüggésekre rávezethet ez az eljárás, de új — alapjában új — ismeretkez nem segít bennünket” (uo.).

Úgy gondolom, ma már nem kell sok szót vesztegetni a dedukció

„védelmére”, a deduktív eljárás mód gnoszeológiai szerepére. Két megjegyzés azonban idekiváncozik. Az első tudománytörténeti, mégpedig a „valóság-tudományok” területéről való. D. I. MENGYELEJEV, orosz kémikus, már a XIX. század második felében (1869) deduktív úton fedezte fel a modern anyagelmélet egyik alapját, a kémiai elemek periódusos törvényét. E törvény alapján előre meghatározta — deduktíve kikövetkeztette — számos, később felfedezett kémiai elem (gallium, germánium, szkandium stb.) létezését. Ezek azért mégiscsak „alapjában új” ismeretekként vannak számontartva a tudománytörténetben!⁴⁶

A másik megjegyzés általános ismeretelméleti. Ha van valami, ami ismeretelméleti közhelynek számít, akkor az induktív és a deduktív eljárások korrelációja, kölcsönös feltételezettsége az! A valóságos megismerésben „az indukció mindig egységben jelentkezik a dedukcióval. A dialektikus materializmus szerint sem az indukció, sem a dedukció nem önmagában elegendő, egyetemes módszer; ezek a valóság dialektikus megismerésének szorosan összefüggő és egymást feltételező mozzanatai, s ezért helytelen akár az egyik, akár a másik szerepének egyoldalú eltúlzása” (M. ROZENTAL — P. JUGYIN, i. m. *Indukció* c. a.).

5. Tanulságok. Tudománytörténeti „örjáratunk” végére értünk. A tanulmány elején jelzett „vázlatos áttekintés” ellenére szeretném e helyen is hangsúlyozni, hogy a teljességre való törekvés még csak eszembe sem jutott sem az anyaggyűjtés, sem a dolgozat megírása közben. Nagyon sok mindenről lehetett volna — vagy esetleg kellett volna — még írni. Hogy ne említsek mást, szólni kellett volna az általános nyelvészet fogalmának hazai fejlődéséről és — nem utolsósorban — a felszabadulás utáni marxista nyelvtudomány kialakulásáról és fejlődéséről is. Ezek nélkül valóban torzó akármilyen fajta elmélettörténeti áttekintés, így az itt olvasható is. Ez a jelleg azonban bizonyos mértékig a hazai nyelvtudomány állapotát tükrözi.

A helyzetet eléggé illusztrálja az 1968-as debreceni vita anyaga is. Kitűnt ugyanis az általános nyelvészet kérdéskörének tárgyalásakor, hogy a fogalom terjedelme és tartalma korántsem egyértelmű az egyes hozzászólások tükrében (ÁNyH. 38, 50—51, 68, 77, 87—88, 92). Az általános és a speciális nyelvészet korrelációjában is csak az állapítottatott meg egyértelműen, hogy jó volna a harmonikus együttműködés, a kölcsönös egymásra hatás. De hogy hol húzzuk meg a határt, vagy egyáltalán lehet-e határt húzni a két stúdium közé, arról már megoszlottak a vélemények. Volt olyan vélemény is, amelyik hibáztatta az általános nyelvészet fogalmának filológiai precizitással történő meghatározását, mivel „nálunk egy rossz hagyomány következtében amúgy is elég élesen elválik az általános nyelvészet a speciális nyelvészetektől, és kár lenne ezt a rossz hagyományt kodifikálni” (i. h. 61). Jómagam is hajlok e felé a vélemény felé; a mottóul választott KAZINCZY-idézet ide vonatkoztatva is megszívlelendő. Mindazonáltal az is kívánatos, hogy végre a „professzionista” általános nyelvészek is tüzetesen tanulmányozzák a klasszikus módszerekkel dolgozók

⁴⁶ Ha nagyon ki akarnám hegyezni a ceruzámat, PAPP eljárását sajátmaga ellen fordíthatnám: eddig akkumulált (módszertani) ismeretei alapján deduktíve vontakoztak a következtetést, hogy az indukció az egyetlen célravezető módszer. És ekkor még mindig nemcsak játszanék a szavakkal!

munkáit, és az azokban található általános nyelvészeti megállapításokat használják is fel. Mindez nem veszélyeztetné a „tiszta” általános nyelvészet bizonyos fokú önállóságát. Sőt! Az is vitathatatlan kíváncsi, hogy az úgynevezett klasszikus nyelvészet képviselői gyorsabb ütemben és alaposabban sajátítsák el az országhatárokon kívüli eredményeket is, hiszen bebizonyított igazságnak tekinthető, hogy napjainkban semmiféle speciális nyelvészetet nem lehet a kor színvonalán művelni általános elméleti alapvetés, az új és újabb eredmények hatékony felhasználása nélkül. Tudomásul kell venni azt a tényt — amire a debreceni aktíva egyik „hagyományos” nyelvészettel foglalkozó felszólalója is utalt —, hogy „a világ olyan gyorsan halad . . . , hogy jó lenne minden évtizedben egy-egy agymosást rendezni” (i. h. 117).

A marxizmus és nyelvtudomány korrelációjának a megítélésében a debreceni értekezlet vitaindító referátuma így nyilatkozott: „Ezt a kérdést valóban valamikor sokat emlegettük meggondolatlanul, egy idő óta elkerüljük, ami nem kevésbé helytelen” (i. h. 27). Éz így igaz! De ahogyan a kérdés exponálása folytatódott, az már heves vitákat váltott ki csaknem valamennyi hozzászólóból: „Világos — legalábbis én annak látom —, hogy a marxizmus nem alkalmazható közvetlenül, mechanikusan a nyelvészetben, nem vezethetünk le belőle konkrét nyelvészeti megállapításokat, és ilyeneket nem cáfolhatunk meg a marxizmusra hivatkozással. De ha a dialektikus materializmus világnézet, nem vethetjük le a nyelvészet küszöbén; és észszerű, lényeges kérdés, hogy mit jelent marxistának lenni a nyelvészetben” (uo.; az én kiemelésem: K. F.). Ez a negatív megfogalmazás („nem vethetjük le a nyelvészet küszöbén”) nem elégitette ki a vita résztvevőit. Nyilván, ennél sokkal többről van szó: nem elég azt leszögezni — bár az is rendkívül fontos —, hogy hogyan nem lehet a marxizmust alkalmazni, hanem egyértelműen meg kell határozni a marxista nyelvészlelet alapvető követelményeit, a marxista nyelvtudomány viszonyát a különböző nyelvészeti irányzatokhoz. A mi viszonyaink között — ahogyan erre a debreceni aktíván is hangsúlyozottan felhívták a figyelmet — „a dialektikus és történelmi materializmus nemcsak világnézet . . . , hanem a tudományos kutatás módszere is” (i. h. 37; l. még 50, 63, 70). Ha ez általában igaz a tudományos kutatás egészére, fokozottabban érvényes a társadalomtudományi kutatómunka speciális követelményeire nézve.

Mind a két kérdés, mint „a következő időszakba” áttevődő külön vitatéma fogadtatott el a határozati javaslatok között. Egyiknek sem kívántam elejébe vágni, mivel nem programadó cikket, hanem fejlődési vázlatot kívántam adni.

A kritikai közszellem fokozására, a marxista elviségnek a kritikában történő alkalmazására több fórum számtalan alkalommal felhívta a figyelmet. A kritikai szellem állandó ébrentartása, szüntelen érvényesülése az alapvető biztosíték, amely megóvhatja tudományunkat a „végletes kisiklásoktól”, a polarizált „vagy-vagy”-októl, előmozdítja a különböző irányzatok előremutató elemeinek elvi alapokon nyugvó mediatizálását, egyengeti az utat a sokszor deklarált kíváncsi, az egészséges integrálódás felé.

Ebben a nem csekély erőfeszítéseket igénylő és hosszú távra szóló feladatban jelentékeny támogatást nyújtanak a tudománypolitikai irányelvek idevágó megállapításai, de a tudományunkkal — mint társadalomtudomány — szemben megfogalmazott határozott követelményei is:

„a társadalomnak az az érdeke, hogy a kutatás minél teljesebben, tudományosabban, egzaktabban tárja fel a valóságot” (Irányelvek 55), éppen ezért „a tudományos kutatás számára minden probléma, hipotézis szabad” (i. h. 21). Nincsenek tehát „tabu-témák”, de nem lehet egyetlen megközelítőmódra sem esküdni. „Ezért támogatjuk azokat a kutatásokat, amelyek a marxizmus—leninizmus talaján bátran, új módon foglalkoznak az új kérdésekkel s különböző oldalakról közelítve meg a problémákat, keresik a tudományos választ. Ezért biztosítjuk a marxizmus talaján álló álláspontok közötti vitákat is, hiszen az igazsághoz viták nélkül nem lehet eljutni” (i. h. 15). Mivel azonban a társadalomtudományok nemcsak a valóság feltárására hivatottak, hanem „meghatározott ideológiai funkciójuk” is van (i. h. 55), ezért tudományos világnézetünk „a nem marxista nézetekkel szemben lankadatlan elvi vitát, polémiát” követel tőlünk (i. h. 14).

Az ország általános tudománypolitikai légköre rendkívül kedvező, termékenyítő, elvi vitákra serkentő légkör. A mi feladatunk, hogy a magyar nyelvtudomány ennek megfelelő atmoszféráját minél előbb megteremtjük.

A hazai általános nyelvtudomány fejlődésének, e fejlődés főbb állomásainak, mozgató rugóinak ez a felvázolási kísérlete is e célból íródott — a szándék legalábbis ez volt. Mivel az elmélettörténeti kutatás nem tartozik a hazai nyelvtudomány fő erősségei közé, minden bizonnyal magánviseli ez az írás is a kísérletezés fogyatékosait, kiegészítésre, esetleges korrekciókra szorul, amit a további kutatásoknak kell elvégezniök. Én m a így látom ezt a fejlődést, lényeges vonásait m a így tudom megragadni, a továbbfejlődés fő irányát m a így tudom felvázolni. Mások esetleg másképpen látják, ami szükségképpen vitára ösztönöz, de ez nem baj, sőt az egyedül célravezető eljárás, mivel az igazsághoz vezető út vitákkal van kikövezeve.

KOVÁCS FERENC

Tendenzen und Lehren

Der Verf. gibt einen skizzenhaften Überblick über die Entwicklung der allgemeinen Sprachwissenschaft (Sprachtheorie) in Ungarn. Die Arbeit ist somit wissenschaftsgeschichtlichen (theoriegeschichtlichen) Charakters, wobei der Hauptakzent auf der Entwicklung der ungarischen Sprachtheorie in der Zeit nach 1945 (dem Jahre der Befreiung Ungarns) ruht. Er untersucht dabei Auftreten und Wirkung der theoretischen Tendenzen der vergangenen 25 Jahre in Ungarn, indem er sie in den Rahmen des theoretischen Erbes stellt und in dessen Spiegel sieht. Verf. ist nämlich der festen Überzeugung, daß die Entwicklung jeder Wissenschaft ein organischer Ablauf ist, ein Kampf zwischen alten und neuen Anschauungen und Tendenzen, derart, daß das Neue das Alte so aufhebt und ablöst, daß es sich dessen vorwärtsweisende Elemente zunutze macht und einverleibt. Dies geschieht bei jedem bedeutenderen Richtungswechsel, auch dann, wenn einzelne militante Vertreter der neuen Theorie den theoretischen Wert der älteren Anschauungen im Bausch und Bogen ableugnen.

Noch jeder Ismus, jede anspruchsvollere Richtung der Sprachtheorie erhob das System ihrer Thesen in den Rang eines allgemeinen Prinzips zur Erklärung der Sprache und war davon überzeugt, daß ihr Gesichtspunkt und ihre Verfahrensweise allein zur vollen Erkenntnis von Sprache und zur Enthüllung ihrer Gesetzmäßigkeiten geeignet sei. Es ist verständlich — wenn man auch nicht damit einverstanden sein kann —, daß die Hauptrichtungen der Sprachtheorie mit dem Anspruch der vollständigen Beschreibung und Erklärung der Sprache auftraten. Diese Hauptrichtungen erkannten nämlich den einen oder anderen wichtigen Aspekt der Sprache (ihre Geschichtlichkeit, ihre Zeichen- und Systemhaftigkeit usw.), und es geschah nichts anderes, als daß sie die Bedeutung der erkannten Teilwahrheit verabsolutierten. Wenn wir also alle wichtigen theoretischen

Richtungen in ihre geschichtliche Umgebung einbetten und unter Berücksichtigung der für die Zeit charakteristischen geistigen Strömungen untersuchen und bewerten, so können wir ihren Platz in der Wissenschaftsgeschichte mit der geringsten Fehlerquote bestimmen und die von ihnen in der Weiterentwicklung der Sprachtheorie gespielte Rolle abstecken.

Die Gegenüberstellung ihrer vermeintlichen und tatsächlichen Rolle innerhalb der Sprachtheorie erfordert, daß wir neben der unvermeidlichen Kritik an den Unzulänglichkeiten der einzelnen Richtungen auf ihre Bedeutung verweisen, darauf, inwieweit sie der Forderung des Erfolgs bei den Bemühungen um eine immer vollkommene Erkenntnis der Sprache dienen. Anderenfalls mündete unser Standpunkt in doktrinäres Einseitigkeit oder wissenschaftsgeschichtlichen Nihilismus. Nach schlagenden Beispielen braucht man hier nicht lange zu suchen!

Erkennen und Bewertungen der dauerhaften theoretischen Ergebnisse der Vergangenheit ist nicht nur eine wissenschaftsgeschichtliche Gewissensfrage, sondern bietet auch dem Linguisten von heute beherzigenswerte Lehren, beleuchtet die Windungen des in die Gegenwart führenden Weges, erspart ihm den „Weg nach Indien“ ein zweitesmal zu entdecken, setzt viele „moderne“ Erscheinungen in ein anderes Licht, und verlegt ihm als zu besonnener Mäßigung mahnender Warnpfahl den Weg zu theoretischen Entgleisungen. So paradox es klingt, richten doch die Lehren aus der Wissenschaftsgeschichte die Aufmerksamkeit auf die Hauptkonturen der Sprachwissenschaft von morgen.

Wie in jeder Wissenschaft, so resultiert auch in der Linguistik die Entwicklung aus dem Zusammenprall fortschrittlicher und konservativer Theorien. Nur ist darauf zu achten, daß nicht alles, was neu auch progressiv ist und nicht alles, was alt ist, unbedingt ins wissenschaftsgeschichtliche Museum gehört, wobei hier gar nicht näher eingegangen wird auf die Gefahr mit umgekehrtem Vorzeichen: es ist nicht unbedingt alles ein Verfall, was die „klassischen Truppenstellungen“ theoretischer Erstarrung oder Theoriefeindlichkeit angreift. Die dauerhafte Klassizität in die Zukunftweisender Teilergebnisse und die Kellerluft erstarrter Doktrin ist durchaus zweierlei. Ebenso gilt es fruchtbare, zu theoretischer Aktivität anspornende, neue Gedanken von der Manieriertheit, „um jeden Preis etwas Neues“ zu suchen, zu unterscheiden.

Auf Grund solcher prinzipieller Überlegungen umreißt Verf. die Entwicklung der ungarischen und innerhalb ihrer die der allgemeinen Sprachwissenschaft. Vom Boden der genannten theoretischen Anforderungen aus kritisiert er das Desinteresse an theoretischen Fragen in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen und sein „Nachleben“ nach der Befreiung. Aus dieser Situation heraus beurteilt er den wissenschaftsgeschichtlichen Platz und Wert J. Laziczius', aber auch den wahren Wert der Hauptrichtungen in der Linguistik nach dem zweiten Weltkrieg, der unter dem Namen Strukturalismus bekannten modernen Methoden und die Wirkung, die sie auf die Entwicklung des sprachwissenschaftlichen Denkens ausübten.

FERENC KOVÁCS